

Kirja-arviot

Eletty uskonto – arjen käytänteitä ja kulttuurisia reunaehtoja

Vuola, Elina (toim.). 2020. *Eletty uskonto. Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura. 269 sivua.

Johanna Kujala

Elina Vuolan toimittama *Eletty uskonto. Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta* -teos on ensimmäinen laaja katsaus eletyn uskonnon tutkimussuuntaukseen Suomessa. Eletyn uskonnon tutkimus on kiinnostunut uskonnosta ihmisten jokapäiväisessä elämässä, toiminnassa ja ajattelussa. Teoksessa tarkastellaan luterilaisuuden, ortodoksisuuden ja juutalaisuuden elettyjä uskonnollisuuden muotoja, joita on tähän asti tutkittu niukasti Suomessa. Kirjan taustalla on Suomen Akatemian rahoittama tutkimushanke *Ruumiillinen uskonto. Ruumiillisuuden ja sukupuolen muuttuvat merkitykset uskonnollisen identiteetin nykymuodoissa Suomessa* osana Elina Vuolan akatemiaprofessuuria (2013–2017).

Eletyn uskonnon tutkimuksen keskiössä ovat uskonnonharjoittajan kokemukset, ruumiillisuus, tulkinnat, havainnot ja toiminta. Perinteisesti Yhdysvaltoihin painottunut tutkimus tarkastelee elettyä uskontoa jättäen ulkopuolelle institutionaalisen uskonnon, sen opin ja dogmin. Tutkimussuuntaukseen liittyy vahvasti kuitenkin myös kriittinen projekti, joka ilmenee *Eletty uskonto* -teoksessa tämän dikotomisen ajattelun purkamisena. Teoksessa elettyä uskontoa lähestytään kokonaisvaltaisesti, ja artikkeleissa painottuu myös uskontojen niin sanottu virallinen alue, instituutiot ja oppi, joka sekin elää mukana ihmisten elämässä ja käytännöissä.

Eletty uskonto -teoksen tekijät ammentavat yhdysvaltalaisesta uskontohistoriasta ja sosiologiasta, ja tukeutuvat valtaosin historioitsija Robert A. Orsin näkemyksiin eletystä uskonnosta. Orsin mukaan eletyn uskonnon tutkimuksessa on kiinnitettävä huomiota ihmisten käytänteisiin, joiden avulla tulkitaan kokemuksia ja rakennetaan maailmasta merkityksellinen. Lisäksi on tärkeää ottaa huomioon niitä kulttuurisia ja historiallisia reunaehtoja, joihin nämä merkitykset nojautuvat. (Orsi 1985 [2010].) Orsin näkemyksen mukaan eletyssä uskonnossa on kyse myös siitä, kuinka ihmiset elävät kulttuurinsa uskonnollisten ilmaisuvarantojen kanssa niitä hyödyntäen, mukaillen, muokaten tai vastustaen. Ihmiset ovat uskonnollisia,

henkisiä tai uskonottomia yhteisönsä ja aikansa toiminnallisten, kokemuksellisten ja kielellisten resurssien puitteissa.

Eletyn uskonnon tutkimuksen keskiössä on ihminen, joka on toimijana aktiivinen oman uskonnollisuutensa muovaaja sen sijaan, että toteuttaisi sisäistettyjä normeja, opetuksia ja arvoja. Nostan ensin esiin niitä eletyn uskonnon käytänteitä, joita teoksen kirjoittajat ovat poimineet aineistoistaan. Tarkastelen myös sitä, kuinka kirjoittajat ovat onnistuneet tekemään näkyväksi kokemusten tulkitsemisen prosessia, jonka perusteella maailmaa merkityksellistetään. Teologi Elina Vuola ja uskontotieteilijä Helena Kupari tähdentävät teoksen johdannossa, että eletty uskonto muovautuu rakenteen ja toimijuuden välimaastossa. Yhteiskunta, historia, ympäröivä kulttuuri mediaympäristöineen sekä työ ja perhe-elämä ovat reunaehtoja, jotka uskonnon ohella rakentavat maailmasta merkityksellisen. Lopuksi arvioin *Eletty uskonto* -teoksessa esitettyjä lähestymistapoja tarkastella näiden reunaehtojen vuorovaikutteista suhdetta yksilöön ja käytänteisiin. Olen erityisen kiinnostunut siitä, millä tavoin teoksen kirjoittajat niitä jäsentävät tutkimuksissaan, ja millaisia mahdollisuuksia eletyn uskonnon tutkimuksella on tehdä näkyväksi näiden reunaehtojen vaikutuksia ihmisten elämässä.

Toimijuutta ja merkityksellistämisiä

Käytänteet, joiden avulla yksittäiset ihmiset tulkitsevat kokemuksiaan ja rakentavat ympäröivästä maailmasta merkityksellisen, ovat keskeinen osa elettyä uskontoa. Tällaisina käytäntöinä tai toimijutena voi nähdä arkea sakralisoivan lasten saamisen ja hoidon, mutta myös arkisen elämän jakamisen ja yhdessä tekemisen samoin ajattelevien ihmisten kanssa. Meri-Anna Hintsala kirjoittaa tällaisesta yhteisöllisyydestä ”Ristiä kantaen. Eletty usko ja kärsimys vanhoillislestadiolaisten verkkokeskusteluissa”-artikkelissaan luoden kuvaa moninaisia ristiriitoja sisäänsä sulkevasta uskonnollisesta yhteisöstä. Verkkokeskusteluaineistossa yhteisöllisyydestä puhutaan *talosteluna*, joka koostuu mm. aktiivisesta kyläilystä ja seuroissa käymisestä. Talostelu on aktiivista elettyä arjen uskontoa ja toimijuutta Jumalan valtakunnassa, mutta toisinaan yhteisöllisyys ja yhteisön hyvinvoinnin korostaminen menevät yksilön hyvinvoinnin edelle. Hintsalan aineistossa itsensä kieltämisen tematiikka nousee esiin sukupuoleen ja seksuaaliterveyteen liittyvissä aiheissa, esimerkiksi pohdintoina toistuvista ei-toivotuista raskauksista tai oman homoseksuaalisuuden kieltämisestä. Hän käsitteleeikin artikkelissaan kärsimystä, josta puhutaan *ristin kantamisena*. Ristin kantaminen on tutkittavien näkemyksissä uskoon kuuluvaa ja uskosta seuraava piirre, jonka kärsimysluonnetta pyritään vähentämään talostelun avulla. Näin toimijuus ja käytännöt yhteisössä ovat nähtävissä toisaalta kärsimyksen lähteenä mutta toisaalta myös sen lieventäjänä. Hintsalan artikkeli syventää ymmärrystä vanhoillislestadiolaisuudesta ihmisiin sen parissa ja tekee näkyväksi heidän kiitollisuuksiaan, huolenaiheitaan ja pohdintojaan. Kiitoksena on mainittava myös oivallus autoetnografiasta tekstinlukutaitoon liittyvänä analyysimenetelmänä. Autoetnografia on artikkelissa melko huomaamaton mutta niin kokonaisuuden kuin yksityiskohtienkin kannalta merkittävä osa.

Artikkelissaan ”Eletty juutalaisuus. Sukupuoli, uskonto ja kansaan kuuluminen suomenjuutalaisten naisten kokemuksissa” Elina Vuola kirjoittaa, että sukupuoleen kiinnittyvät käytännöt ovat tärkeä osa neuvottelua, jota suomenjuutalaiset naiset käyvät juutalaisuudesta (s. 64). Suomen juutalainen yhteisö määrittelee itsensä moderniksi ortodoksijuutalaisuudeksi, ja yleensä juutalaisuus määrittyy uskonnollisten velvoitteiden ja toistamisen

kautta. Yhteisömäärittelyjen ohessa Vuola pitää tärkeänä yksilöihin keskittyvää tutkimusta, jota eletyn uskonnon käytänteiden, kokemuksen ja itseymmärryksen näkökulmat palvelevat hyvin. Vuolan haastatteluaineistossa nousee esille, että juutalaisuus on identiteettinä kokonaisvaltaista kuin ilma, jota hengitetään. Se koetaan valtaosin enemmän traditiona ja kansaan kuulumisena kuin uskontona. Eletyn uskonnon tutkimuksen keskeisenä piirteenä onkin mainittava uskonnon määrittely, jonka tekevät tutkittavat itse. Juutalainen perinne keskittyy usein ruoan ympärille, mikä näkyi Vuolan mukaan haastatteluissa toistuvina viittauksina aterioihin, ruokaan ja resepteihin. Artikkelin aineistopöiminnöissä ne eivät kuitenkaan näy, vaan fokus on sukupuolen kysymyksissä. Sukupuolittuneet käytänteet esimerkiksi jumalanpalveluksissa ja naisten perherooliin liittyen ovat monille hyväksyttäviä – toisille jopa mieluisia – koska naisilla on kodin ulkopuolella velvoitteita miehiä vähemmän. Uskonto on samaan aikaan rajoittavaa mutta myös tärkeä voimavara ja identiteetin lähde. Tästä ristiriidasta suomenjuutalaiset naiset käyvät jatkuva neuvottelua. Artikkelissa eletyn uskonnon notkeus paljastuu selvästi, ja lukukokemus jättää kokonaisvaltaisen kuvan suomenjuutalaisten naisten elämästä. Siinä huomioidaan suomenjuutalaisten naisten erilaisia ja eritasoisia identifioitumisia juutalaisuuteen, suomalaisuuteen, perheeseen ja yhteiskuntaan.

Uskontotieteilijä Helena Kuparin ”Oi, muistatko vielä sen virren. Hengelliset laulut eletynä ja muistettuna uskontona” -artikkelissa hengelliset laulut toimivat muistelun käytänteinä. Kirjoituskutsulla kerätystä aineistosta käy ilmi, että hengelliset laulut säilövät muun muassa lapsuudenkodin tuntua, niiden avulla rakennetaan menneisyystulkintoja ja tuodaan historia – oma tai yhteisön jakama ydintarina – osaksi nykyhetkeä. Muistelukäytännöt kuuluvat kaikkiin uskontoperinteisiin, mutta Kuparin tutkimuksessa kirjoituskutsuun vastanneet käyttivät laulusitaatteja tulkinnallisena resurssina kuvatessaan muistoja esimerkiksi läheisistään. Näin virret merkityksellistävät omia kokemuksia, joihin voidaan myös palata. Tämä on hyvä esimerkki siitä, miten eletyssä uskonnollisuudessa tukeudutaan kulttuuriseen ilmaisuvarantoon. Muistelukerronnan kautta katsotaan historiaan, mutta sen lisäksi Kupari tulkitsee kirjoituskutsuun vastaamisen prosessin olevan kirjoitushetkeen sitoutunutta elettyä uskontoa. Tulkinta on hieno esimerkki ajallisesta mutta myös aineistoon suhtautumisen moniulotteisuudesta, jonka eletyn uskonnon tutkimus mahdollistaa.

Neuvotteluita

Yksilön eletty uskonnollisuus saa muotonsa luovassa vuorovaikutuksessa kulttuurisen ajattelun, käytänteiden ja rakenteiden kanssa. Teoksessa näitä reunaehtoja ovat muun muassa yhteiskunta, mediaympäristö ja perhe. Edellä mainitussa Vuolan tutkimuksessa neuvotteluissa suomalaisen yhteiskunnan tasa-arvoideaalin ja juutalaisuuden välillä ei koettu olevan ristiriitaa yhteisössä vallitsevista sukupuoliroolien eroista huolimatta. Suomalaisuus identiteetin osana koettiin naisten asemaan liitettynä positiivisena asiana tasa-arvon näkökulmasta. Hintsala puolestaan tulkitsee vanhoillislestadiolaisia koskevassa tutkimuksessaan median muuttavan ja laajentavan uskovien uskonnollista toimijuutta. Tutkimuksensa aineiston verkkokeskusteluissa identiteettiä rakennetaan suhteessa esimerkiksi median luomiin stereotyyppioihin homoseksuaaleista ja myös ideaaliin hyvästä uskovaisesta.

Arvion alussa toin esiin eletyn uskonnon tutkimussuuntauksen kriittisen projektin. Tutkimuksellisesti monitasoisena ja kiinnostavana esimerkkinä siitä nostan esiin teologian tohtori Teemu Ratisen ”Oppi eletynä uskontona” artikkelin. Hän kritisoi eletyn uskonnon tutkimusta dialektisuuden puutteesta instituutioiden suuntaan: institutionaalista tasoa ei

voi jättää huomiotta, koska se on jatkuvassa vuorovaikutuksessa yksilöllisten käytänteiden kanssa. Molemmat tasot määrittävät toisiaan, ja ne tulisi ottaa huomioon tasavertaisesti. Ratinen tarkastelee virallisen ja eletyn uskonnon suhdetta Suomen evankelisluterilaisen kirkon avioliittoa koskevissa opetuksissa ja sen vaikutusta yksilöiden uskonnollisuudessa. Näiden välinen dialektinen prosessi voidaan tehdä näkyväksi, jos valta nähdään laajemmin kuin ylhäältä alas suuntautuvana voimana. Ratinen analysoi virallisen avioliitto-opetuksen ja häpeäkirjeiden paljastamien yksilöiden välistä suhdetta Michel Foucault'n itsekäytännön analyysin avulla, joka korostaa itseymmärryksen kytkeytymistä vallan monitasoisiin mekanismeihin. Itsekäytännöissä on kyse tavoista ymmärtää itseä, omaa elämää ja toisia ihmisiä kulttuurisessa ympäristössä annettujen mallien avulla. Analyysissaan Ratinen kiinnittää huomiota avioliittoa koskeviin ongelmiin kulloisenakin aikana, ja omaelämäkerrallisissa häpeäkirjeissä kirjoittajat arvioivat itseään ja elämäänsä peilikuvan kaltaisesti suhteessa vallitseviin normeihin. Monitasoisessa ja kiinnostavassa lähestymistavassa kontekstilla on tärkeä rooli – sekä oppi että eletty uskonto elävät, muuttuvat ja ottavat vaikutteita omasta ajastaan.

”Haastettu moraalinen toimijuus” -artikkelissa yhteiskuntatieteilijä Johanna Hurtigin fokus on vallalla olevien ihanteiden tarkastelun sijaan yhteisöissä ja yksilön suhteissa niihin. Hurtig tarkastelee moraalisen toimijuuden käsitteen avulla vanhoillislestadiolaisen herätysliikkeen jäsenten tai vasta siitä eronneiden yhteisösuhdetta. Yhteisösuhteen tarkastelu välittää tietoa siitä, miten yhteisöön kuuluvan odotetaan ajattelevan, tuntevan ja toimivan sekä perustelevan toimintaansa. Moraalisella toimijuudella Hurtig tarkoittaa sitä, kuinka ihmiset käsittelevät ja soveltavat moraalisia käsityksiään arjessa. Teemaa määrittää kysymys siitä, kuinka uskotaan ja toimitaan osana yhteisöä: erilaiset kokemukset ja esimerkiksi sukupuoleen, kehoon ja seksuaalisuuteen liittyvät asiat sekoittuivat yhteisön tapahtumiin. Hurtigin mukaan neuvottelut ovat moniulotteisia, ja omia arvoja, tarpeita, toiveita, odotuksia ja toimintaedellytyksiä heijastellaan ulkoapäin tuleviin odotuksiin yhteiskunnassa ja yhteisöissä. Yhteisöön kuulumisen merkinä muille on kuuliaisuus eli yhteisön opetusten mukaan eläminen, ja kirjoituspyyntöön vastanneiden kertomuksia yhdistääkin tarve kuvata omaa toimijuutta eettisesti vastuullisena ja arvokkaana. Eletty uskonto näyttäytyy niissä myös muutoksena ja kasvuna. Hurtig osoittaa näin, että moraalinen toimijuus edellyttää moraalisen pääoman kasvattamista, joka puolestaan merkitsee olemassaolon mielekkyyttä autonomisena toimijana. Ristiriita ulkoisen ja sisäistetyn moraalitodellisuuden välillä kuvataan aisti-voimaisesti ja ruumiillisesti, jopa fyysisesti uhkaavana tilana.

Lopuksi

Eletty uskonto -teoksessa arjen elettyä uskontoa lähestytään eri tavoin teoretisoiden ja rikkain aineistoin. Lukukokemus onnistuu jättämään jälkeensä kuvan monitasoisesti avatuista tutkimuskohteista. Eletty uskonto tarkastelee monipuolisesti tutkittavan maailmassaolemista ja sen heijastuksia kokonaisvaltaiseen kokemiseen. Käytännöt ja toimijuus nousevat artikkeleissa esiin erilaisin merkityksin. Toisinaan ne kytkeytyvät vahvasti omaan yhteisöön mutta myös oppiin, ja toisinaan ne tulevat esiin arkisena toimintana, jossa kuuluminen ja perinne luovat merkityksiä. Hengellisinä resursseina tällaiset käytännöt tarjoavat tulkinnallisia kehyksiä ja avaavat mahdollisuuksia uskonnolliseen toimintaan, kokemukseen ja ilmaisuun. Tällaisina hengellisinä resursseina toimivat hengelliset laulut, mutta yhtä hyvin sellaisina voidaan nähdä perinteet tai kärsimystä vähentävä talostelu, jossa merkitystä ja uskon elämää ammennetaan yhteisön kanssa toimimisesta. Yksilön kokemusten merkityksellistämisen

prosessi on esimerkki ihmisten tukeutumisesta kulttuuriseen ilmaisuvarastoon eläessään uskontoa. Kriisejä, epäkohtia ja neuvotteluita käsitellään toisinaan myös huumorin avulla.

Yksilöllisen kokemuksen, käytänteiden, merkityksellistämisen ja reunaehtojen dynaamista ja erottamatonta suhdetta tehdään näkyväksi muun muassa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvin teemoin. Toisinaan yksilö ja yhteisö sekoittuvat, kun neuvottelut käsittelevät esimerkiksi moraalikäsitteiden sisäistämistä. Käytänteiden käsite asettuu dialektisessa tarkastelutavassa erottamattomaksi osaksi valtasuhteita. Tarkastelutavan avulla paljastuu kieltämättä kiinnostavasti käytänteiden ja valtasuhteiden kerroksellisuus.

Eriytyinen huomio eletyn uskonnon tutkimuksessa kiinnittyy kuitenkin epäviralliseen uskonnon puoleen. Mahdollisena jatkotutkimuksen paikkana mieleeni nouseekin, että epävirallista uskonnollisuutta on vakiintuneempien uskontokuntien lisäksi myös esimerkiksi uushenkisyyden sisällä. Henkisyyttä ajatellaan usein myös vastakohtana institutionaaliselle, dogmaattiselle ja hierarkkiselle uskonnollisuudelle (Opas & Mahlamäki 2022, 8–10), ja siinä mielessä teoksessa esitetyt tutkimusnäkökulmat toimisivat mainiosti myös uushenkisyyden tutkimuksessa.

Kirjallisuus

- Mahlamäki, Tiina & Minna Opas (toim.). 2022. *Uushenkisyys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. DOI: <https://doi.org/10.21435/tl.275>
- Orsi, Robert A. 1985 [2010]. *The Madonna of 115th Street. Faith and Community in Italian Harlem, 1880–1950*. 3. edition. New Haven: Yale University Press.

Johanna Kujala on filosofian maisteri ja erityisesti uushenkisistä perinteistä kiinnostunut uskontotieteilijä.